

FERDINAND JOHANN WIEDEMANNI EESTI KEELE GRAMMATIKAST

Heli Laanekask
Oulu Ülikool

Lähivertailuja 17.

Toimittaneet Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli.

Jyväskylä Studies in Humanities, 53.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2006, pp. 167–179.

ISBN 951-39-2450-5

ISSN 1459-4323

1 Sissejuhatus

2005. aasta oli Eesti humanitaarkultuuris Wiedemanni aasta: möödus 200 aastat keelemehe sünnist ja 130 aastat tema kapitaalse eesti keele grammatika (Wiedemann 1875) ilmumisest. Juubelihõnguliste ettevõtmiste hulgas üks tähtsamaid oli grammatika uustrüki ilmumine korrigeeritud faksiimileväljaandena (Wiedemann 2005). Järgnevas artiklis käsitlen mõnd Wiedemanni eesti keele grammatikaga seotud seika (põhjalikumad ülevaated vt. nt. Alvre 1975; Ariste 1977; Kasik 1999: 71–76; Sutrop & Pajusalu 2005) ja räägin probleemidest, mis on esile kerkinud, kui olen seda teost tõlkinud saksa keelest eesti keelde.

2 Wiedemanni triloogia

1875. aasta grammatika oli teine raamat eesti keele alasest Wiedemanni suurtriloogiast, kuhu kuuluvad ka 1869. aastal ilmunud eesti-saksa sõnaraamat (Wiedemann 1869) ning 1876. aastal ilmunud keele-, rahvaluule- ja etnograafiaalane teos eestlaste elust (Wiedemann 1876). Teosed on omavahel seotud ja koos kavandatud. Varem valminud sõnaraamatus näiteks viitab Wiedemann numbritega hiljem valminud grammatikas leiduvatele muutkondadele. Wiedemanni hea keelejuht Friedrich Reinhold Kreutzwald, kellele Wiedemann trükist ilmutavat sõnaraamatut saatis poognate kaupa, on nähtavasti sel puhul selgitust palunud¹, ja Wiedmann vastab viitenumbrite kohta (27.12.1866 vkj.; L. Anveldi tõlge):

"Need peavad nimelt, nagu ladina keele sõnaraamatus, selle deklinatsiooni või konjugatsiooni numbrit märkima, mille järgi sõna flekteeritakse; asi oleks muidu täiesti korras ja arusaadav, kui silmas peetud grammatika ise juba olemas oleks, see aga eksisteerib tänini ainult minu peas. Et ma aga, kui jumal mulle niikauaks elu ja tervist kingib, juba järgmisel aastal selle kallale tahan asuda, siis oleks minu meelet väärilt talitatud, kui ma sõnaraamatus mõne teise, mitte aga sellega kokkukuuluva, olgugi veidi hiljem ilmutava grammatika juurde poleks juhatanud." (Aaver jt. 1986: 85).

¹ Kreutzwaldi kirju Wiedemannile pole seni leitud.

On teada, et ka materjali kogudes pidas Wiedemann kogu aeg silmas kõigi kolme teose vajadusi; sõnaraamatus teadlikult kasutamata jäänud materjali (nt. teatud adverbe ja liitsõnu) on ta esitanud kas näitematerjalina grammatika vastavates osades või ka oma triloogia viimases osas (nt. vanasõnad, kõnekäänud, mõistatused jms.). Lisaks ilmus 1864. aastal eri uurimus Võru murdest (Wiedemann 1864).

3 Wiedemanni seitsmes grammatika

Eesti keele grammatika käsikirja esitas Wiedemann Peterburi Teaduste Akadeemiale 13. novembril 1873, trükiloa on see saanud 1875. aasta veebruaris. 8. märtsil (vkj.) 1875 kirjutab Wiedemann Kreutzwaldile (tsiteerin taas L. Anveldi tõlkes):

"Just praegu on minu eesti keele grammatika trükkimine lõpule jõudnud, ja kui raamatukõitja brošeerimisega valmis on, siis jõuab see loodetavasti veel sel kuul ilmuda ja ma saan oma priieksemplarid, et need välja jagada headele sõpradele ja [neile] õpetatud seltsidele, kes nii targad on olnud mind oma liikmeks valima.

Naisterahvastel on põhimõte, et sukavardaid ei tohi lasta külmaks minna, ja seepärast loovad nad, kui üks sukk lõpetatud, kohe jälle uue. See, mis kehtib sukavarraste kohta, kehtib vist ka sule kohta, eriti kui varsti seitsekümmend aastat vanaks saadakse, ja nõnda olen ma siis sedamaid asunud kolmanda ja viimase töö kallale eestlaste kohta, nimelt korraldama ja välja andma oma üsna rikkalikke grammatika ja sõnaraamatu jaoks materjali korjamisel sünenenud mitmesuguseid kogusid, mis puuduvad eestlaste ihulikkude ja vaimset elu [...]" (Aaver jt. 1986: 92.)

Võime siis öelda, et eesti keele grammatika ilmumisega tähistas Wiedemann tõepoolest oma 70. juubelit (oli sündinud 18. märtsil 1805 vkj.). Seni ilmunud eesti keele grammatikatest oli Wiedemanni oma kõige mahukam: selles on XVIII pluss 664 fooliokaustas lehekülge ja see sisaldab lisaks grammatika uurimismeetodit tutvustavale eessõnale (lk. I–VIII) kõik tolleaegsesse grammatika-kaanonisse kuuluvad osad: ajaloolis-kriitilise ülevaate senisest eesti keele uurimisest ja grammatikakirjandusest (lk. 1–49), eesti murrete ja kirjakeele üldise loomustuse koos luulekeele analüüsiga (lk. 49–80, kokku 31 lk.), põhjaliku häälikuõpetuse (lk. 81–158, 77 lk.), sõnatuletuse peatüki (lk. 158–314, 156 lk.) eriti rohkete näidetega mahuka vormiõpetuse (lk. 314–576, kokku 262 lk.) ja muidugi ka lauseõpetuse (lk. 576–660, 84 lk.). Tegemist on vilunud keeleteadlase seitsmenda soome-ugri keelte alase grammatikaga (kui lugeda Wiedemanni tööde hulka ka Anders Johan Sjögrenist pooleli jäänud liivi grammatika ja sõnaraamatu viimistlemine ning avaldamine), mille valmimiseks tehtud eeltööd nii Wiedemanni enda kui tema eelkäijate poolt olid palju põhjalikumad kui eelnevate grammatikate puhul, kõnelemata sellest, et eesti keelega oli Wiedemann kokku puutunud ja seda rääkinud lapsepõlvest peale.

Kolm oma esimest grammatikat – 1847. aastal ilmunud sürjakomi ja määremari grammatika ning 1854. aastal ilmunud udmurdi keele grammatika koos sõnastikuga – oli Wiedemann kirjutanud Tallinnas gümnaasiumiõpetaja leiva-

töö kõrval, vähese kättesaadava kirjaliku materjali põhjal, mis sisaldas vigu ja vastuolusid. Vähene oli ka varasemate uurijate poolt tehtu. Et keelekeskkonda minekuks sellal puudus võimalus, s.t. aeg ja raha, kasutas Wiedemann kõnesolevate grammatikate puhul lisaks keelejuhtidena Tallinnas teenivaid vastavast rahvusest sõjalaevastiku madruseid (Ariste 1971: 28–33). Tallinnas ja Peterburis olevaid ersalastest sõjaväelasi kasutas ta keelejuhtidena ka 1865. aastal ilmunud ersamordva sõnaraamatu ja grammatika kirjutamisel (Ariste 1971: 68–70). Seda meetodit on ta elulõpul ise kritiseerinud kirjas ungari fennougristika ühele rajajale Joseph Budenzile (30./18.12.1885), kui kirjeldab noorte, hea tervisega keeleteadlaste eelseid:

“Nad võivad rännata kõiksugu rahvaste juurde ja oma keeletundmist algallikast ammutada, kuna vanad kaugel istudes end sageli teiste ebaõigete ning vasturääkivate kogude ja teadetega peavad vaevama ning võivad olla õnnelikud, kui läheb korda saada mõni tšeremissi või votjaki või mõni muu elav eksemplar, mis ometi on väga puudulik viis rahva enese kõne kuulamise kõrval.” (A. Undla-Põldmäe tõlge, vt. Undla-Põldmäe 1969: 287.)

4 Eesti keel uurimisobjektina eelisasendis

Wiedemanni biograaf Paul Ariste (1971) on keelemehe kolmest esimesest grammatikast rääkides rõhutanud tema silmapaistvat analüüsivõimet ja lingvistilist pädevust, mille toel Wiedemannil ikkagi läks korda luua omas ajas silmapaistvad teaduslikud uurimused, osalt mille põhjal ta valiti algul (1854) Peterburi Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliikmeks. Hiljem, pärast A. J. Sjögreni surma, sai Wiedemannist algul erakorraline akadeemik (1857) ning seejärel (1859) korraline akadeemik soome rahvaste keele ja ajaloo alal.

Eesti keele uurimise käekäiku ja eesti keele rahvusvahelist staatust silmas pidades oli tegemist erakordselt soodsate asjaolude kokkulangemisega: eesti keelt ja Eesti olusid hästi tundev andekas ja väga töökas teadlane Vene tsaaririigi faktiliselt ainsal puhtalt soome-ugri rahvaste uurimiseks mõeldud ametkoht, millega kaasnes võimalus uurimisreisideks ning rahvusvahelises teaduslevis tunnustatud akadeemilisteks publikatsioonideks. Teine ehk sellisena kujuteldav ametkoht, 1850. aastal rajatud professori Helsingi ülikoolis (Heikel 1940: 409; Suutari & Salo 2001: 5, 16), eeldas ikkagi ka üliõpilaste koolitamist ja ka rahalised olud olid kitsamad. Seepärast näeme, et kuigi soome keelega tegelevaid (ka emakeelseid) keelemehi oli rohkem ja sõnaraamatuid ning grammatikaidki ilmus 19. sajandil hulganisti, ei ole soome keelel sellest ajast ette näidata Wiedemanni eesti töödega võrdväärset laiaulatuslikku ja terviklikku, keele eri variante kirjeldavat grammatika- ja leksikakäsitlust.

Kaisa Häkkinen ongi 19. sajandi soome grammatikaid iseloomustanud kui normatiivseid (erandiks ehk ainult 1824. aastal ilmunud Reinhold v. Beckeri grammatika). Ta ütleb, et tegemist on eelkõige õpetusmaterjaliga, mida koostades oli otstarbekohane pürgida pedagoogiliste lihtsustuste ja standardite loomise poole. Teaduslikust grammatikast, mida püüdis luua professor August

Ahlqvist, valmis ja trükiti ainult esimene osa (Suomen kielen rakennus 1., 1877), mis puudutab noomenite derivatsiooni ja käänamist ning poeetikaõpetust; verbe puudutav osa on säilinud käsikirjalise loengukonspektina (Häkkinen 1994: 112).

Eesti keelega oli Wiedemann mõnevõrra tegelnud juba Eestimaa Kirjanduse Seltsis (asutati Tallinnas 1842, tegutses huviliste ringina juba varem), mille asutajaliige ja juhtivaid tegelasi ta oli, kuid seal peetud ettekanded polnud enamasti jõudnud suurema avalikkuse ette. Paljud Wiedemanni ettekanded annavad tunnistust tema laiast üldkeeleteaduslikust silmapiirist ja kursisolekust omaaegse lingvistikaga (vrd. Ariste 1971: 19–28). Esimene läänemeresoome keelte kohta kirjutatud Wiedemanni töö, mis Peterburi Teaduste Akadeemia bulletinis avaldatuna jõudis laiemasse teaduskäibesse, oli 1855. a. ilmunud põhjalik arvustus Eduard Ahrensi eesti keele grammatika kohta. Teise põhjaliku arvustuse kirjutab ta A. Ahlqvisti vadjä keele grammatika kohta (see arvustus ilmus TA bulletinis 1856). Järgnes liivi keelega tegelemine (ettekannet Eestimaa Kirjanduse Seltsis 1856, akadeemia bulletinis 1859 ilmunud artikkel liivi keelest ja selle suhtest eesti keelega ning juba mainitud Sjögreni tööde viimistlemine ja avaldamine kapitaalsete liivi keele grammatika ja sõnaraamatuna aastal 1861, millele eelnes Wiedemanni esimene keeleekspeditsioon, uurimisreis Kuramaa liivlaste juurde 1858. aasta suvel (Ariste 1971: 34–37).

5 Kas kirjeldav või võrdlev grammatika?

Niisiis oli Wiedemann enne, kui tal avanes võimalus põhjalikumalt tegelda eesti keelega, teadlasena tegutsenud nii eesti lähimate sugukeelte kui ka kaugemate, volga ja permi sugulaskeelte vallas. Ka tema üldkeeleteaduslik pädevus ning paljude indoeuroopa keelte oskus oli erakordne. Tol ajal modernseima, noogrammatikute uurimissuunaga, mis püüdis teatud häälikuseadustele toetudes rekonstrueerida keele algvorme, Wiedemann siiski kaasa ei läinud, esitades sel puhul häid põhjendusi. Uurimismeetodi üle arutledes kirjutab ta nt. J. Budenzile Ungarisse (11./23.3. 1873):

“Ma nimelt ei saa lahti veendumusest, et kirjeldav ja ajaloolis-võrdlev grammatika on täiesti erinevad ja sellepärast tuleks neid ka täiesti lahus käsitleda, samuti nagu geograafiat ja geoloogiat, looduskirjeldust ja darvinismi. Ajaloolis-võrdlev lingvistika on ju võimalik alles üksikkeelte praeguse tegeliku olu tundmaõppimise järel ja mulle näib selle õpetamise juures olevat väärvõte, kui lähtutakse oletatavatest ürgaegsetest, ning ümberkaudu käimine, kui olemasolevatest keelelistest vormidest alles algvorme peab tuletama ja nende järgi jälle esimesi rekonstrueerima. Kahtlemata saab ajaloolise lingvistika abil ka üksikkeelte tundmist süvendada, aga kõigepealt peab nende uuringute objekti siiski valdama.” (A. Undla-Põldmäe tõlge, vt. Undla-Põldmäe 1969: 282).

Laiemalt ja süvendatult on samasugune mõte sõnastatud ka Wiedemanni eesti keele grammatika eessõnas (Wiedemann 1875: I–VI). Ka Wiedemanni pikk kiri

noorele eesti radikaalile Mihkel Veskele (8./20. 12. 1872) sisaldab samu väiteid (Undla-Põldmäe: 283–284, Help 1989: 21–23). Märkame ka, et soome keele ja selle lähimate sugulaskeelte – karjala, isuri ja vepsa keele, nagu ka lapi keele uurimise on Wiedemann lahkelt jätnud soome teadlaste hooleks, ungari keele ungarlastele, handi keelega tegelemisest loobus ta A. Ahlqvisti kasuks (viimase seiga kohta vt. Ariste 1971: 66–68). Ajaloolis-võrdleva keeleteaduse hiigelhüpoteesi ehituskive ehk üksikuurimusi oli veel liialt vähe, vundament oli veel liiga nõrk ja ebausaldusväärne Wiedemanni suure keelehoone tarvis. Sellise ajaloolis-võrdleva keeleteaduse klassikateose jaoks, nagu seda näiteks on Lauri Hakulise deskriptiivne "Suomen kielen rakenne ja kehitys" (selle esimene trükk ilmus 1941–1946, Häkkinen 1994: 114), polnud aeg lihtsalt veel küps.

Eesti keele kõrvutamist eri keeltega (muuhulgas ka kontaktkeeltega nagu rootsi, saksa, vene või läti) Wiedemann oma töödes ikkagi harrastas, kuid üksnes teatud juhtudel. Võrdlusi soome ja ungari keelega on grammatikast välja noppinud Ariste (1977: 6). Tsiteerin sellega seoses Wiedemanni grammatika eessõna (Wiedemann 1875: IV; minu tõlge):

"Üksikutel juhtudel, kui nii on võimalik eesti keele nähtusi näitlikult ja arusaadavalt esitada, on osutatud sarnasustele ja vastavustele soome keelega ning ka liivi keelega kui sama keeleperekonna kummagi kõige lähema liikmega. Selliseid osutusi oleks muidugi võinud teha veel lõputult rohkem, kuid läbinisti võrdlevat grammatikat esitada on mul kavas olnud sama vähe kui ajaloolistki. Sest hoopiski rääkimata grammatikast kogu keeleperekonna kohta, puudub põhjaliku ja õnnestunud võrdleva grammatika jaoks ka ainult eesti ja soome keele kohta (mis ju mõlemad on ometi selle pere kõige paremini tuntud ning kõige hoolsamalt analüüsitud liikmed) veel ikkagi liiga palju vajalikku materjali. Võrdluseks ei piisa mitte paarist juhuslikult esiplaanil olevast ning seetõttu tuntumast murdest, vaid üksikuid keeli peab tundma ja vaatlema nende kogu ulatuses ja kõikides variatsioonides."

6 Edukas teadusprojekt

Teadustöö planeerimise ja projektide kirjutamise oskust vajati ka tol ajal. Eesti keele uurimise senise seisuga kokkuvõtte, uurimisülesanded ja eesti keele teaduslikust uurimisest tõusva kasu on Wiedemann sõnastanud akadeemias peetud ettekandes (Wiedemann 1861). Selle teaduskava tähtsad momendid on: a) eesti keele, ka eesti kirjakeele sõnavara on palju laiem kui olemasolevates sõnastikes sisalduv, mistõttu eesti kirjanduse mõistmine on raskendatud ja hädasti on vaja hõlmavamast sõnastikku; b) puudub ka ulatuslikum grammatika, mis võtaks arvesse murdeerinevusi; lisaks peab silmas pidama, et eesti keele kaks põhimurret, tallinna ja tartu murre, erinevad teineteisest umbes samapalju kui poola ja tšehhi (Wiedemannil: böömi) keel, mistõttu neile ühise grammatika kirjutamine oleks mõttetu; Wiedemann kavatses oma tulevases grammatikas lähtuda tallinna murdest; c) eesti keele kohta leiduv aine on tunduvalt rikkalikum kui mõne vähem tuntud keele puhul, mistõttu on suurem ka kontrollimise ja täiendamise vajadus ning loodavad sõnaraamat ja grammatika kujuneksid mahukamaks kui täiesti uurimata keelte puhul; d) lisaks teaduslikule väärtusele oleks

sõnaraamatust ja grammatikast kasu ka eesti kirjakeele ühtlustamisel ja fikseerimisel. Muuhulgas mainib Wiedemann, et trükistes olev ainestik olevat tal suurelt osalt juba kogutud.

Vajaliku lisamaterjali korjamiseks ja olemasoleva ainestiku kontrollimiseks taotles Wiedemann 1861. aastal akadeemialt võimalust uurimisretkedeks ning ka sai selle. Esialgu palus ja sai ta raha kolmeks aastaks, igal aastal 300 rubla (Ariste 1971: 41). Mainigem Wiedemanni kirjust Jakob Hurdale 15.09.1867 (vkj.) pärit teadet, et akadeemia "vana vilets eelarve" näeb teaduslike ürituste või teaduslike tööde toetuseks, reisideks jm. ette 2500 rbl. aastas, millest kuidagi ei jätkuvat neljakümne akadeemiku vajadusteks (Ariste 1975: 19). Kui nüüd teha lihtne arvutustehe, saab selgeks, et iga akadeemiku peale oleks neil eesmärkidel aastas võinud kulutada keskmiselt 62,5 rubla. Kui veel võtta arvesse Wiedemanni hilisem kurtmine Hurdale (12.7.1876 vkj.), et enamiku akadeemia toetusrahast saavad endale reaalaralade teadlased (Ariste 1975: 39), siis võime Wiedemanni pidada kõigiti edukaks rahataotlejaks.

7 Plaanid ja tegelikkus

Esimese uurimisretke Eestisse tegi Wiedemann 1861. aasta suvel.² Nagu suurte ettevõtmiste puhul sageli, osutuvad esialgsed plaanid liiga pingelisteks. On lohutav teada, et nii juhtus isegi Wiedemanniga: tema igasuvised pikad uurimisretked Eestis leidsid aset aastatel 1861–1868, niisiis mitte kolm, vaid kaheksa suve, kusjuures enamasti (kuid mitte siiski iga kord ja mitte enam nii suures ulatuses kui esimesel kolmel aastal, vt. Ariste 1975: 39) õnnestus tal saada akadeemialt reisitoetust. Ta kogus samaaegselt materjali nii eesti keele grammatilise struktuuri kui ka sõnavara kohta. Ainestikku kogus, täiendas ja kontrollis ta nii keelejuhtide abiga kui ka trükikirjanduse ning käsikirjade toel. 1863. aasta uurimisreisi ajal tutvus ta Tartus eestlasest üliõpilase J. Hurdaga (Ariste 1975: 8) ning süvenes tema abil lõunaeesti murde grammatikasse, s.t. keelde, mida ta Lääne-Eestist pärit mehena ise ei vullanud. Wiedemanni eriuurimus Võru murde foneetikast ja morfoloogiast ilmus, nagu öeldud, 1864. aastal. J. Hurda osa selle valmimises on tegelikult sedavõrd suur (vt. lähemalt Põldmäe 1988: 38–40), et tänapäeval annaks see põhjust rääkida Hurdast kui kaasautorist. Ka hiljem oli Hurt üks Wiedemanni põhilisi abilisi.

Kui suur eesti-saksa sõnaraamat 1869. aastal ilmus, asus Wiedemann kohe grammatikat koostama, mispuhul jälle ei saanud läbi Eestis käimata: ta ise ütleb oma grammatika eessõnas, et on rahvasuust materjali kogunud kolmeteistkümne suve reisiridel (Wiedemann 1875: VI).

² Väike kõrvalmärkus: 56-aastasena! See võiks julgustada minu põlvkonda praeguses noorust ihalevas Eesti ühiskonnas.

8 Wiedemanni pärand ootab lisapublikatsioone

Wiedemanni ekspeditsioonid on hästi dokumenteeritud: ta publitseeris kohustuslikud reisiaruanded akadeemia bülletäänis. Lisaks on säilinud ka käsikirjalised reisipäevikud ning kirju, millest on üllitatud kirjad Wiedemanni suurinformantidele J. Hurdale (Ariste 1975) ja F. R. Kreutzwaldile (Mart Lepiku alustatud väljaandmise lõpule viinud Eva Aaver, kirjad tõlkinud Leo Anvelt, vt. Aaver jt. 1986). Veel on põhjaliku artikli Wiedemanni suhetest Ungariga kirjutanud Aino Undla-Põldmäe, kasutades peamiselt Wiedemanni kirju, Ungaris tegutsenud keeleteadlasele Joseph Budenzile, kus muuhulgas samuti kajastub eesti keele grammatika koostamisega seotu (Undla-Põldmäe 1969). Neid ja muidki materjale on kasutanud P. Ariste, mh. kirjutades Wiedemanni uurimisretkedest (Ariste 1955) ja koostades Wiedemanni biograafiat (Ariste 1971). Kuid kahtlemata ootab Wiedemanni mahukas ja väärtuslik pärand uusi publikatsioone. Eriti vajalik oleks Wiedemanni artiklikogumiku avaldamine saksa keeles ja kommentaariumiga, mille hulka peaks kuuluma ka eesti tõlge. Tingimata tuleks kogumikku võtta ka seni trükist ilmumata töid.

9 Wiedemanni grammatika eestindamisest

2004. aasta oktoobris sain Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsilt austava ülesande tõlkida Wiedemanni grammatika eesti keelde. Esialgu oli kavas grammatika faksiimiletrükk ja tõlge avaldada eraldi köidetena, kuid üheaegselt 2005. aasta lõpus. Faksiimile on ilmunud (Wiedemann 2005), tõlkega läheb aga siiski kauem aega. Milliseid probleeme olen tõlkimisel kogenud?

Esimene probleem on: kellele grammatika eestikeelne tõlge on määratud? Pean tõlke tulevasteks kasutajateks peamiselt noorema põlvkonna eesti humanitaare (mh. humanitaarüliõpilasi), kelle saksa keele oskus on kahjuks praegu enamasti väga väike või olematu (on õnneks ka meeldivaid erandeid). Kuid loodan, et ka vanemad või nooremad eestlastest saksa keele valdajad pöörduvad tõlke juurde, kas või iseoma ja minu tõlgendusega dialoogi pidamiseks.

Teine probleem on kindlasti omaaegse terminoloogia vahendamine. Olen otsustanud Wiedemanni teadusliku terminoloogia põhijoontes säilitada, mitte asendada seda nüüdisaegsete terminitega. Näiteks Wiedemanni *der Infinitiv* on eesti keeleski *infinitiiv*, mitte aga kord *partitiiv* või *osastav kääne*, kord *infinitiiv* või *tegevusnimi*. Ligikaudu samamoodi on talitanud ka nt. Kristiina Ross Ahrensi tekstide tõlkimisel (Ross 2003) või Marju Lepajõe Johannes Gutsloff'i grammatika ümberpanekul (Gutsloff 1998). Eriti K. Rossi tõlketööst ja tema poolt mulle juba antud nõuannetest olen saanud palju tuge. Arvan aga, et ei ole põhjust taotleda liialt arhaiseerivat, historistlikku keelepruuki, vaid ikka enam-vähem normaalset tänapäeva eesti teaduskeelt – niisamuti nagu oli normaalne omaaegne saksa teaduskeel Wiedemanni teoses. Usun näiteks, et võin selle

keele kohati mitmeleheküljelisi lauseid esitada rohkemate, kuid lühemate eestikeelsete lausetena ja kasutada ka mõningaid selliseid eesti omasõnu või võõrsõnu, mis on keelde ilmunud alles pärast Wiedemanni. Lugejasõbralikkuse huvides tuleks tõlkele lisada seletussõnastik ning vajadusel ka joonealuseid seletusi, umbes selliseid, nagu leidub Inge Annomi tõlgitud ja Külli Habichti ning Karl Pajusalu toimetatud Wiedemanni uurimuses Võru murdest (vt. Wiedemann 2002: 13, 17, 19 jj.). Kommentaariumi hulka peaks kuuluma ka põhjalik saatesõna.

Kolmas probleem on Wiedemanni poolt eesti keelenäidetele lisatud saksa-keelsed tõlked. Tõlgete lisamisel pole Wiedemann muide kuigi järjekindel: vahel on ta otsekui orienteerunud saksakeelsele lugejale, kes eesti keelt ei oska, mõnikord aga on ta hoogu sattunud ja esitanud ridamisi eesti näiteid ilma saksa tõlgeteta. Selle joone ma tõlkijana muidugi säilitan. Kuid kas ma pean eestikeelsete näidete saksakeelsed tõlked omakorda eesti keelde tõlkima või võin need jätta saksakeelseteks? M. Lepajõe on Gutsloff'i grammatikat tõlkides Gutsloff'i ladinakeelsed sõnaseletused igal juhtumil tõlkinud. Kuna originaalteksti faksiimile ja Lepajõe tõlge on väljaandes esitatud paralleelselt, on resultaat igal juhul selge ja järjekindel ning kahtluse korral on ladinakeelne vaste lihtsalt kontrollitav; mõningane liiasus juhtudel nagu nt. *Tundma* 'tundma' või *Sest* 'sest' ei häiri. Wiedemanni grammatika tõlke puhul aga ei saa ma loota, et kasutajal oleks kohe käepärast grammatika originaaleksemplar või faksiimiletrükk. I. Annomi lahendust Wiedemanni Võru murde alase töö tõlkimisel (Wiedemann 2002), kus Wiedemanni saksakeelsed sõnaseletused on vaikides ära jäetud, ei pea ma õigeks (allpool esitatud kaalutluste tõttu), kuigi Annomi väljaandes on väga positiivselt kõrvuti originaali faksiimile lehekülg ja tõlke lehekülg. Arvan, et Wiedemanni grammatika eesti keelenäidete saksakeelsed tõlked tuleks grammatika eestikeelses tõlkes säilitada. Nii ongi teinud K. Ross nt. Ahrensi grammatikat tõlkides (Ross 2003: 75–265). Ka tema väljaandes puudub paralleelne originaali faksiimile, nagu tulevase Wiedemanni grammatikatõlke puhulgi. Rossi tõlge Ahrensi grammatikast on aga siiski jäänud poolele teele nende lugejate suhtes, kelle jaoks see tõenäoliselt on tehtud: saksa keelt vähe või üldse mitte oskajate suhtes. Nimelt ei pruugi omaaegse eesti keele tähendused alati praeguse eestikeelse tähendusega kattuda; saksakeelne tähendus võib esitada vaid osa eestikeelsest tähendusest; omaaegne eesti keel võib tänapäevasele eesti lugejale olla arusaamatu jne.

Olen seepärast praegu talitanud nii, et jätan grammatika eesti tõlkesse sisse Wiedemanni saksakeelse sõnaseletuse, kui eestikeelne näide on tänapäevasele ühiskeele kõnelejale enam-vähem arusaadav ja Wiedemanni antud saksa tõlge enam-vähem kattub sellega. Näiteks kui Wiedemann (1875: 202) adjektiivitulitusest rääkides kirjutab: "*wabadik wabandik* (Badstüber, *waba frei*), *wōzadik wōzandik* (Gesträuch, *wōza*)", siis seisab tõlkes "*wabadik, wabandik* ('Badstüber', *waba* 'frei'), *wōzadik, wōzandik* ('Gesträuch', *wōza*)". Seevastu juhul, kui eestikeelne näide on tänapäeva ühiskeele kõnelejale oletatavasti võõras või siis, kui Wiedemanni poolt esitatud saksa tõlge on ümberütlev või kattub vastava eesti näite tähendusega vaid osaliselt, jätan sisse saksa tõlke ja lisan sellele nurksul-

gudes omapoolse eestikeelse tõlke. Näiteks kui originaaltekst (Wiedemann 1875: 202) on "*haledik* (durch Roden gereinigte Wiese, *hale*)", siis tõlgin: "*haledik* ('durch Roden gereinigte Wiese [raadamisega puhastatud niit]', *hale*)". Teatud ebamäärasuse ja subjektiivsuse võimalus siin siiski jääb, eriti pikemate fraaside puhul. See on üks põhjusi, miks tingimata tahan koostööd teha toimetajaga, kelena sõbralikult on lubanud tegutsema hakata dotsent Ellen Niit Tartust.

Lisaks torkab Wiedemanni grammatika eesti keelenäidete saksakeelseid seletusi tõlkides silma, et Wiedemann on mõnelgi puhul saksa tõlkevastes aktualiseerinud vaid osa vastava eesti sõna või väljendi tähendusest, vastav tähendusvaste kas Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus või ka minu kui genuiinset keelepädevust omava eestlase teadmist mööda võib olla piiritletud teisiti; tähendus võib aja jooksul olla ka muutunud. Muidugi aktsepteerin tõlkes Wiedemanni talitusviisi. Näiteks kui originaaltekstis (Wiedemann 1875: 225) on "*lõhn* (Qualm)", siis on tõlkes "*lõhn* 'Qualm [toss, aur]'". Märksõna *lõhn* tähendusvaste sõnaraamatus (Wiedemann 1869: 594) on palju rikkalikum.

Neljas probleem on Wiedemanni poolt kasutatud kirjaviis, s. t. tema dia-kriitilised märgid, mis lähtuvad omaaegsest Karl Richard Lepsiuse alfabeedist (selle kohta vt. nt. Wiedemann 2002: 17). Nende igakordne tootmine arvutikirjas võtaks hirmsasti aega. Sellepärast olen konsulteerinud Eesti Keele Instituudi töötaja Indrek Heinaga ja kasutan teatud kummalist salakirja, millest loodame, et see on töö lõppetapis korruga muudetav Wiedemanni märkimisviisiks. Kuidas tegelikult läheb, ei tea, eriti kui arvesse võtta, et grammatika ajaloolises, ülevaateosas leidub veel kõiksugu muidki erimärke.

Viies probleem (paljude esitlemata jäänud küsitavuste hulgast) on töö suur maht ja väikese inimese piiratud jõu- ning ajavarud. Geeniuse hingust kuklas tunda ja tähtaega silme ees hoida on siiski kannustav. Kui uskuda Pajusalu ja Sutropi (2005: [8]) teadet, peaks "põhjaliku kommentaariumiga varustatud grammatikatõlge" ilmuma "lähema kahe aasta jooksul". Kas aastal 2007?

KIRJANDUS

- Aaver jt. 1986 = Aaver, E., Anvelt, L. & Lepik, M. 1986. F. J. Wiedemanni kirjad F. R. Kreutzwaldile. Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi XI. Tagasivaateid kirjanduslukku. Tallinn: Eesti Raamat, 56–98.
- Alvre, P. 1975. Sada aastat Wiedemanni eesti keele grammatikat. Keel ja Kirjandus 12, 715–726.
- Ariste, P. 1955. F. J. Wiedemanni uurimisretked. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 51. Tartu, 52–66.
- Ariste, P. 1971. Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu.
- Ariste, P. 1975. Ferdinand Johann Wiedemanni kirjad Jakob Hurdale. Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 259. Tartu, 5–52.
- Ariste, P. 1977. Sada aastat eesti keele teaduslikku grammatikat. Emakeele Seltsi aastaraamat 22, 1976. Tallinn: Eesti Raamat, 5–3.
- Gutslaff, J. 1998. Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu.
- Heikel, I. A. 1940. Helsingfors universitet 1640–1940. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Help, T. 1989. Akadeemik F. J. Wiedemann eesti ja soome keele erinevuste rõhutajana. Suhonen, S. (toim.), Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. Suomalais-virolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1987. Castrenianumin toimitteita 31. Helsinki, 15–30.
- Häkkinen, K. 1994. Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Kasik, R. 1999. Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Helsinki.
- Pajusalu, K. & Sutrop, U. 2005. Vorwort zur Faksimileausgabe. Ferdinand Johann Wiedemann, Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn, Stiftung für Estnische Sprache, paginatsioon puudub.
- Põldmäe, R. 1988. Noor Jakob Hurt. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ross, K. 2003. Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Suutari, T. & Salo, M. (toim.) 2001. Castrénin perilliset. Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Undla-Põldmäe, A. 1969. Wiedemanni suhted Ungariga. Keel ja Kirjandus 5, 279–287.
- Wiedemann, F. J. 1861. Ein Vorschlag zur genaueren Erforschung der ehstnischen Sprache. Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg III. St.-Pétersbourg, vg. 175–180.

- Wiedemann, F. J. 1864. Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt. Gelesen am 4. December 1863. Mémoires l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg. VIIe série, tome VII, N° 8. St. Petersburg.
- Wiedemann, F. J. 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Der Akademie am 23. August 1866 vorgelegt. St. Petersburg.
- Wiedemann, F. J. 1875. Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. Présenté le 13 Novembre 1873. St.-Pétersbourg.
- Wiedemann, F. J. 1876. Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. Der Akademie vorgelegt am 30. Sept. 1875. St. Petersburg.
- Wiedemann, F. J. 2002. Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt. Uurimus Võru murdest. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 20. Tartu.
- Wiedemann, F. J. 2005. Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.